

Krúdy Gyula utolsó étkezése Márai Sándor *Szindbád hazamegy* című regényében

Az egykori Esterházy eszegette a róla elnevezett pecsenyét, amely a világhíró szakácsok révén Bécsbe és másfelé is eljutott, természetesen kevesebb szegedi paprikával, mint idehaza.¹

Hősei néha zöldpaprikát esznek, fokhagymás májas kolbászt, s egy tenyeres-talpas külvárosi vendéglősnének teszik a szépet, de az élet minden útszéli változatában is zeng és sugárzik körülöttük Krúdy világának léghőre.²

„Mindenhol evett a hajós a hazában, mértéktartóan, de nagyon figyelmesen, mintha ízekben, fűszerekben, mártásokban jó szagú hozzávalókban élne tovább egy íratlan műveltség.”³ – A címben említett Márai-regény egyik összegző mondata kétfelé nyit: a regényhősül választott, a közeli múltban meghalt (1933) magyar író, Krúdy Gyula élettörténetének irányába, egyben egy legendát megcélözva, a gasztronómiai elbeszélések, regényrészletek biográfiái „hitelesség”-ére célozva, ezzel összefüggésben azonban annak az elgondolásnak az irányába, amely a gasztronómiai novellákban, regényrészletekben egy műveltség megnyilatkozását látta föltárulni: a Krúdy-hősök világ- és kultúraszemléletéből a Krúdy-életrajzra visszakövetkeztető értelmezők azt a tanúságtételt igyekeztek megragadni, amely az anyagi kultúrát, adott esetben a táplálkozási kultúrát emancipálta a szellemivel, a kettő között az életmódot tekintve kölcsönös-séget érzékeltek; s miként a Krúdy-életmű kontextusa a Monarchia világa (és csupán tágabb értelemben annak irodalma, ellenben meghatározó módon annak szellemisége), e „világ” összetett anyagisága, az ételek-italok révén kibontakozó virtuális földrajz rajzolódik ki, így a táji jellegzetességek beilleszkedése a nagy Egészbe egy eleve többretegű, többfelől eredeztethető „nemzeti” sajátosságán keresztül tagadta e kultúra szűkebb helyhez kötöttségét.⁴ Inkább azt példázta, miként alakul, változik, kerül innen oda és vissza mindaz, ami aztán a gasztronómiai novellákban föltetsző hajdani (osztrák–magyar) létezését képviseli.

Márai Sándornak a világháborúban, előbb folytatásos napilapközlésben, majd önálló kötetben kiadott műve (1940), a *Szindbád hazamegy* intertextuális viszonyt épít

¹ KRÚDY Gyula, *A has ezeregyéjszakája*, szövegmond. KRÚDY Zsuzsa, Tercium, Budapest, 1990, 203.

² MÁRAI Sándor, *Krúdy = Uő., Iblet és nemzedék*, Akadémiai–Helikon, Budapest, 1992, 79.

³ MÁRAI Sándor, *Szindbád hazamegy*, Akadémiai–Helikon, Budapest, 1992. Az innen vett idézeteket csak kivételes esetben hivatkozom külön.

⁴ KRÚDY Gyula, *Utazás Bécsbe = Uő., Pest 1916*, Tevan, Budapest, 1917, 140–141.

ki a Krúdy-életmű legkülönfélébb helyeivel, többnyire tartalmi idézet formájában jeleníti meg részint a Krúdy-életrajz hétköznapijait, részint a címszereplő belső monológjaiban, viselkedése formáiban, így étkezésében, az ételekhez fűzött kommentárokbán, a leginkább a regényben lényeges helyet kapó emlékezésekben a gasztronómiai elbeszélések mozzanatait; ezáltal olyan, a félmúlt, többnyire az első világháborút megelőző periódus társadalmi viszonyait rekonstruáló magatartásformákat, amelyekben a táplálkozási kultúra, az egyes ételek minősítése, ez ételek helyi jellegzetességeinek felidézése, általuk a *genius loci* föltámasztása az emlékezet helyeinek továbbörökítését szolgálja. Az anyagi kultúrában rögződő emlékezet ezáltal történetté és történelemmé válik, a rekonstrukció ugyanakkor nem zárja ki konstrukciós természetét. Éppen ellenkezőleg, a *Szindbád hazamegy* a Krúdy-legendáriumot (a szóbeliségből ismert hagyományt) és az írásban őrzött hagyatékot (az irodalmi műveket) akként prezentálja, hogy abban a szellemi és az anyagi kultúra ne pusztán egy korszak megkülönböztető jellegzetességeként, ne a különös vagy excentrikus megnyilatkozásaként jusson szerephez, hanem általa a Márai megnevezte „másik Magyarország”⁵ íródjék körül: nevezetesen a Márai-regényhős szellemidézése egyfelől a részint elhunyt író társakra emlékeztet, a magyar modernség hőskorának aktánsaira, másfelől azonban gasztronómiai kalandjaira, amelyeknek során bejárja az országot, eljut Bécsbe, életének legtávolabbi pontjára, ahol otthon érezhette magát⁶ (amely Bécs természetesen illeszkedik a Krúdy-regények gasztronómiai földrajzába). S mindez együtt alkotja a regény ama fejezetét, amelyben Szindbád ír, az átadott elbeszélést a lapszerkesztő mintegy értetlenkedve kommentálja, nem történik semmi, csak egy vendég megeszik egy halat; Márai regényében ez az elbeszélés a címszereplő utolsó műve, szinte szellemi végrendelete, summája mindannak, ami az említett gasztronómiai elbeszélésekben országleírásnak, anyagi kultúrának, ezen túl régi korokat felidéző műveltségnek számított.

Jóllehet a *Szindbád hazamegy* éppen a gasztronómiai vonatkozásokat illetően abba a beszédmódba lép, amelyet az 1930-as esztendőkből a budapesti vendéglátás legjelesebb személyisége, Gundel Károly hangoztatott, nevezetesen a „magyar nemzeti konyha” sajátosságait és kiválóságát körvonalazva,⁷ a regény az egykori együttélés, az emlékezet közösségét hangsúlyozza, Szindbád bécsi otthonosságát, emlékeztetve arra a Monarchia-irodalomra, amely nem volt teljesen mentes a Habsburg-mítosztól, és amelynek szerves és szemléletes része volt a kulináris élmények életben tartása. Az apafiguraként funkcionáló uralkodó, Ferenc József étkezési szokásai éppúgy megjelennek a Krúdy-írásokban, mint egyes bécsi-osztrák ételek-italok élvezete. Ugyanakkor nem pusztán Bécshez fűződik az ezekre emlékezés; Ferenc József puritán

⁵ Ezt erőteljesen hangsúlyozza Márai a *Szindbád hazamegy* kevéssé sikerült német nyelvű változatának utószavában: Sándor MÁRAI, *Sindbad geht heim*, ford. Markus BIELER, Nova, Vaduz, 1978.

⁶ „Bécs volt a világnak az a legtávolibb helye, ahol a hajós otthon érezte magát.” MÁRAI, *Szindbád hazamegy*, 80.

⁷ Karl GUNDEL, *Ungarische Kochrezepte*, Budapest, é. n. [1937]. Ennek terjedelmesebb, tankönyv céljára kidolgozott változata: GUNDEL Károly, *A vendéglátás mestersége. Gyakorlati gasztronómia*, Budapest, 1940. A könyvben előforduló és a Márai-regényben szintén említett ételekről: hamislevesek (Uo., 127–128.), marhahúsleves (*Tafelspitz*, marhafatóból) (Uo., 125–127.), pörkölt (Uo., 180.), vargabéles (Uo., 244.).

életmódjával, kedvenc ételével meghatározott magyar körökben például szolgál, a Bécs városához címzett fogadó Budapesten egy regény helyszíne,⁸ az ételek osztrák és magyar változatainak útja hasonlatossá válik az irodalmi motívumok vándorlásaihoz, az anyagi és a szellemi kultúrának ezek a szegmensei a tematológia által kijelölt „útonalton” közlekednek. Az egymásra utaló kulturális összefüggéseket pontosan jelzi a nyelvtörténet, különös hangsúllyal gondolhatunk a magyar nyelvbe átkerült, osztrák–bajor eredetű ételnevezésekre, amelyek a magyar nyelv hangtörvényei szerint módosultak, miközben „anyagi” lényegük jórészt változatlan maradt. Itt csak emlékeztetnék a *gulasch*, a *Debreziner* stb. fölbukkanására az ausztriai szókincsben, a virsli (*Würstel*), a krigli (*Krögel*), a pájsli (*Beuschel*) népszerű jelenlétére a magyar „spájcetli”-ken (*Speisezettel*).⁹ Hasonló jelenségbe ütközünk az újabb galíciai lengyel regényekbe belelapozva. A (némileg) lengyelesített, de osztrák eredetű kifejezések a vendéglátóiparban rögződött közös emlékekre utalnak: *wiedeński strudel* (*Wiener Strudel*), *kajzerki* (*Kaisersemmel*), *buchta* (*Buchtel, Wuchtel*), *knedle, knedli* (*Knödel*), *kapucyn* (*Kapuziner, capuccino*), *calkelner* (*Zahlkellner*).¹⁰ Olyan köznyelvi elemek nem pusztán hangulatot teremtő jelenlétére figyelhetünk föl, amelyek egy Monarchia-koiné tartós használatát feltételezik.

„A vendéglátás emlékei”-ről értekezők régi magyar étlapokat idéznek, amelyek emígy jelölik ajánlatukat: roszpradli (rostélyos, *Rostbraten auf Esterházy Art*, amely a két háború között készült receptkönyv szerint a magyar „nemzeti” konyha specialitása, ám a jelölés révén fordítva is megtette útját, a megnevezés Bécsből visszatalált a magyar konyhába), „bornyú Snitzli” (*Wiener Schnitzel von Kalb*), Karmonadli (karaj, *Kotelett*), más Krúdy-írásokban sűrűn bukkan föl a virsli (*Würstel, Würschtel*), a parizer (*Lyoner Wurst*), ringli (*Ringel, Sardellenringel*), Szaft (*Saft*) stb. Az 1929-ből való *Villásreggeli* című írás egy egykori ét- és napirend rekonstrukciója,¹¹ pincér és vendég egyként érti, használja régi idők köznyelvét, amely egy vegyes nyelven megszólaló személység viselkedési kultúrájára, „nyelvé”-re emlékeztet. A vendég *kellner* barátomhoz intézi szavait: „Kérek egy ajnspennert és egy krigula svecháti sört”. A magyar helyesírással leírt szavak polgárjogot nyertek a vendéglőkben és a kocsmákban, az alkalmat a „Gábelfrustuk” (másutt kedélyesen: *gábli*) szolgáltatta, melyhez két ropogós császárszemle (*Kaisersemmel*) dukált.

A világháborúból a békésebb idősakra kitekintő visszaemlékezés az étkezést, a vendéglői létezését helyezi el a személyes és az országos történetben, amely úgy mindennapi történet, hogy egyben szakralitásba emelkedő élettörténet. Az étkezés nem valami helyett történik meg, hanem az anyagi kultúrát emeli a spiritualitásba, nem pusztán az életrendet jelöli ki, hanem az otthonosságról, a létezés számára biztosított és meghitté vált belakásáról kínál megbízható információt. Az elbeszélések közé

⁸ *A Boldogult úrfikoromban* (1930) jórészt ott játszódik le. A modellül szolgáló Bécsi Sörház a Király utca 40. sz. alatt volt található. Vö. GUNDEL Imre – HARMATH Judit, *A vendéglátás emlékei*, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1997, 151. A regényben említett „Svecháter Lager Bier” valóban a sörház nevezetességei közé tartozott.

⁹ KRÚDY, *A has ezeregyéjszakája*, 211. Beszédes című tárca: *A konyha művészete; Esterházy rostélyosai*.

¹⁰ ALOIS WOLDAN, *Der Österreich-Mythos in der polnischen Literatur*, Böhlau, Wien, 1996, 57.

¹¹ KRÚDY Gyula, *Villásreggeli = Uő.*, *A has ezeregyéjszakája*, 171–174.

sorolható tárca címével (*Fogadó a régi világhoz*)¹² előlegezi, hogy kilép az átlagos vendéglői-kocsmái keretekből, mintha időtlenne kívánná tenni a múltnak alig számító, világháború előtti esztendőt, egy olyan hagyományt felelevenítve, amely egy élhető ittlétbe rejtőzve szegül szembe a történelmi idő kísértésével. Míg a kocsmá „térídeje” a megbízhatóság, a kiszámíthatóság, az ismerősség képzetét keltette, 1917-ből már 1914 is messzi történelmi időnek számított; 1917-ben a „régí utazó” a régi fogadóban ehetetlen kenyeret kap, „sovány, zsírtalan a konyha”, a kakas délben kukorékol, „mert már ő sem tudja, hány az óra”. 1914-től 1917-ig a szent tér profán térré változott; korábban az utazó a kulináris élmények keresésében, föllelésében teremtette meg a nászutasok, a boldogtalanok, a kalandot keresők, a szilajok, a melankolikusok, az ínyesek közösségét, mely közösség éppen az élményeket kínáló fogadókhöz történő utazásokban realizálódott, 1917-re a régi utazó magára maradt, otthontalanná lett az „új” – háborús – világban. A *Fogadó a régi világhoz* ablaka „ódon templomra nyílt, ahol vasárnap reggelen oly tiszta áhítattal szólaltak meg a harangok, hogy az ember feloldozva érezte magát régebbi bűnei alól”, a „kísértetek órájában” megkezdődik az életélvezet bensőséges megnyilatkozása, az étkezés, melynek „többféle szertartásos eszköze” segíti a kulináris élményekre vágyókat. Ez a „világ”-ból kiszakadt világ azonban nem csupán materialitással jeleskedik, az utazó néha Sir John Falstaffá válik, máskor Pickwick úr társaságában leljük, „éjfél táján” meg Boz „félszemű vigécének nagybátyja” tűnik föl az „edinburghi kimustrált postakocsik között”. Az anyagi kultúra mellett szóhoz jut az irodalmi emlékezet, az irodalomból előlépő alakok helyet kapnak ezekben a hétköznapiakban, szent térré ez a kettősségében egyazonos kultúra avatja a régi fogadót, amelynek „külsőségei” – „a fehérre terített asztal”, „a virágkosárral ékesített porcelán levestál”, a „kék szegélyű tányér”, a „malacfejjel, szárnyással díszített étlap” – az állandóság, a meghittség esztétikájával adják meg a kulináris örömök kereteit. Az asztaltársaságok nem kevésbé egy sokszorosan kipróbált életformában találják meg hétköznapijaik „ünnepi” óráit. Elfogadható egy értekezői megállapítás, amely azonban némi kiegészítésre szorul: „*Krúdy* életműve néha csak sörházi és borozói anekdoták ízes sorozatának hat, melyet gondosan részletezett receptek szakítanak meg: gazdag és mély életismerettel megalkotott alakjai keleties tétlenséggel álmodoznak a fehérterítés asztalnál, egyetlen olvasmányuk: a napi étlap felett”.¹³ Talán a regények, elbeszélések számos figurájáról elmondható mindez, de a narrátorról semmiképpen nem. Mert amellett, hogy érzékelhető rokonszenvvel szemléli a szakértő módon táplálkozó alakjait, távolságot tart tőlük. Vagy olyan módon, hogy az irodalomba helyezi őket, olvasmány-emlékeivel szembesítve, egy szuverén módon látott és láttatott magyar és világirodalmi kontextusba beléptetve. Lett légyen szó archetipikus – irodalmi – személyiségekről, nem kevésbé archetipikus irodalmi térről, esetleg rejtett idézetek, uralások, allúziók beiktatásának segítségével. Vagy oly módon, hogy akár zárójeles megjegyzésekben, akár közbeiktatott kommentárokból, akár mozdulatok, testhelyzetek, ismétlődő szófordulatok révén, a regény- vagy elbeszélésalakot ironikus távlatba helyezi. A narrátor

¹² Uo., 25–27.

¹³ SÓTÉR István, *Krúdy Gyula = Kődlovagok. Írói arcképek*, szerk. THURZÓ Gábor, előszó MÁRAI Sándor, Szent István Társulat, Budapest, é. n. [1942], 187.

elhallgatásai, közbevetett megjegyzései egy másik stílusnembe transzponálják a megszólalást, cselekedet és beszéd humoros feszültségeit érzékeltetve. A följebb idézett értekező Krúdytól elindulva Márai Sándor regényéhez ér el, szűkebbre vonván a korábbi kijelentés érvényességét: „Igaz ugyan, hogy Márai Szindbádja az étlapokból az egész ezeréves Magyarországot fel tudja támasztani, tájával, történelmével, műveltségével és irodalmával.”¹⁴

Ez utóbbi megállapítással egyet lehet érteni, hozzátéve azonban, hogy a Márai-regény idevonatkozatható részletének szinte egyedüli forrása a Krúdy-életmű, valójában továbbgondolja, kis részben átstrukturálja a Krúdynál olvasottakat, a Krúdy-legendáriumot éppen úgy, mint az ennek a legendáriumnak alapjául szolgáló gasztronómiai elbeszéléseket. Újra hangsúlyozom: Krúdy ironikus szemléletmódja Márai közvetítésével nem pusztán megőrzi az „epikus irónia” jellegét, hanem ennek megfelelően jeleníti meg az olvasók által reflektálatlanul Krúdyval azonosított Szindbád-figurát. Mert az elmondható, hogy a Krúdy-élet számos epizódja, a Krúdy-anekdoták egyike-másika visszaköszön a szövegből, s maga a név, Szindbád Krúdy kedves hőisére, novellásköteteinek címadó alakjára emlékeztet, az ő útjai részint a régi világbeli fogadókhoz, részint gáláns kalandokhoz, részint a létezés labirintusaiba vezetnek. Márai pontosan tudta, Krúdy maga tiltakozott az ellen, hogy Szindbád az ő alteregója lenne,¹⁵ a Szindbád-történetekben aligha bukkanhatunk (ön)életrajzi eseményekre. S ami ennél fontosabb: a novellaciklusok kibontják egyfelől a régi fogadóhoz címzett elbeszélés vándor motívumát, az útonlétet nevezve a Szindbád-lét meghatározójának (úton két város, két fogadó, két nő között), másfelől ebben a kereséssel jelölhető állandó útonlétben a kocsmák szent terein emelkedik a köznapi fölé, étkezései során (Lembergtről Fiuméig, Bécsről Budapestig, kisebb vidéki városokig, pályaudvari vendéglőktől – bizalmas magyar nevükön „resti”-ktől – kávéházakig) az országismeret meg az irodalmi emlékezet találkoztatása történik meg, e találkoztatás során az 1914-et megelőző „világ” reáliáit és képzelődéseit egyként összefogva. Márai Sándor, mikor Szindbád utolsó napját, utolsó budapesti látogatását, utolsó étkezését teszi meg a Krúdy emlékének szentelt regénye tárgyául,¹⁶ egyben a Krúdy-Magyarországra emlékeztet, amely emlékeztetben – ismétlem – a tárgyak, a könyvek, az ételek, az italok, az utazások, az irodalom egyként részt kérnek és kapnak, intertextuális hálóba helyeződik az egyetlen nap eseménysorozata. Ráadásul Szindbád ezen az utolsó napon kénytelen

¹⁴ Uo. Alább: „Hagyományossága, magyarsága sokban hasonlít ama háziasszonyokéhoz, akik valóságos nemzeti eszmét és örökséget ápolnak féltékenyen őrzött kézirásos szakácskönyvekben.” Uo., 194.

¹⁵ KRÚDY Gyula, *Mikor az író találkozik regényalakjaival* = Uő., *Vállomás, vál., szerk., utószó, jegyz. KOZOCSA Sándor, Magvető, Budapest, 1963, 145–147.*

¹⁶ Krúdy visszatérő regényalakjának, Alvinczi Eduárdnak utolsó napjával zárja *A kékszalag hőse* című regényét. Alvinczi – öntudatlan – búcsúzásképpen tér vissza korábbi sikerének színhelyére, a bécsi löversenyre. Egy tervezett – utolsó – étkezés nem valósul meg. A regény egy helyén „Alvinczi [...] csak azt eszi most is, amit Bécsben vagy a világ bármely táján szokott: főtt marhahúst, többnyire paradicsommártással és utána néhány késhegynyi lipthói túrócsászárszemlyével, egy pohár szénsavmentes ásványvizet és legvégül nyers gyümölcscsel.” (KRÚDY Gyula, *A kékszalag hőse*, Magvető, Budapest, 1964, 312.) Vö. még alább. A tervezett utolsó étkezés: „Ilona levélbeli utasítása értelmében a Meissl és Chandos éttermében kellett volna főtt marhahúst fogyasztania, amely ezen a napon is mint más napokon a béke terjedelmes éveiben a leghizottabb ökörből való, amelyet a Monarchia területén levágtak.” (Uo., 412.) Alvinczi halála egy életformáé, egy magatartásé, egy korszaké.

a korszakváltásra rádöbenni, Magyarország és Budapest már nem kocsmailatú,¹⁷ mint volt „hajdanában”, 1914-ben. A régi fogadók Magyarországa elsősorban Szindbád emlékezetében él, személyekhez, tárgyakhoz, ételekhez, italokhoz, költökhöz, szerkesztőségekhez való viszonyában kap formát, ha úgy tetszik, az írásából (immár szegényesen) élő személyiség tapasztalja meg életformája eltűnését, magánosságát, írásművészetének értetlen fogadtatását. S mégis: e kultúra történelmi és nem jelen időben léte ellenére képvisel valamit, Szindbád kimond (azaz megír) valamit, ami érzékelhető, „materiális” alakot az újságnak írott, majd kinyomtatandó elbeszélésben kap, múltónak tűnő szellemisége viszont utolsó étkezésében lesz formává, emlékezetté. Márai regényének ez a két része, Szindbád novellairása, illetőleg Szindbád étkezése az általa képviselt műveltség két változata, amelyben az egyik a másiknak kiegészítője, fölerősítője, azonos tartalmak különféle eszközökkel történő kibontása. Mindkét cselekvésben azonos teret jár be, a történelmi Magyarország tájait, s mint a regényben olvashatjuk: úgy evett Szindbád, „mintha térképet látna”, volt róla szó, „vidéki pályaudvarok emlékei”-t, utoljára érzi a „nagyobb vidéki fogadók ételjellegzetességeinek ízei”-t, „és különlegességeit.” A korábban leírt Márai-mondatra hivatkozom, az egész regényt átható „íratlan műveltség” fogalmának bevezetéséről szólva. Ez „legalább olyan igaz és éppen úgy jelenti Magyarországot, mint a Milleniumi Emlékmű vagy Vargha Gyula összegyűjtött versei.” Itt tételszerűen mondatik ki, utalásszerűen emeltetik benne ennek (az írott és) íratlan kultúrának Szindbád világméretűben elfoglalt helye. A Hősök terére épített Emlékmű az „ezeréves Magyarország” emlékezetének helye, a megnevezett, konzervatív eszmeiségű költő egy, a magyar modernség előtti periódust képvisel, műfordításában a francia parnasszistákig, Sully Prudhomme-ig jutott el, tisztviselői karrierjében, világszemléletében a 19. századi Magyarországot képviseli,¹⁸ amelynek hivatalosságától Krúdy Gyula ironizáló távolságot tartott, részese lévén a 20. század elején egy modern prózapoétikai áttörésnek.¹⁹ Az íratlan kultúra mellé sorolt Emlékmű és Vargha Gyula költészete kultúraképzetként nem mentes némi disszonanciától: már csak azért is, mert a narrátori szólam, Szindbád belső monológja a 20. század irányzataival rokonítható, a historizáló emlékmű és a népnemzeti iskola neveltje, igaz, a modernitás ellentmondásaira reagáló költő még egy előző periódusra utal; ám éppen a kulinaritásnak áldozó Szindbád visszatekintő összegzésében egymás mellé kerülve tanúsítja az általa és írásai által megtestesített kultúra összetettségét, sokféleségét, nyitottságát, egyben fenyegetettségét (s ezt a hivatalos irodalmi kritika által életben tartott, Vargha Gyula működéséhez is fűződő költészet tanúsítja; korántsem egy megmerevedett irodalomszemlélet dokumentuma,²⁰ inkább az efféle, messze nem teljesen érdemtelen irodalom múltba hullásának, tűnésének jelződése, amely együtt

¹⁷ „1914-ben még kocsmailat volt Magyarországon.” KRÚDY, *A has ezeregyéjszakája*, 26.

¹⁸ Vargha Gyula (1853–1929): politikus, statisztikus, költő, műfordító. Lásd HORVÁTH János, *Vargha Gyula tiszteleti tag, másodelnök emlékezete*, MTA, Budapest, 1931.

¹⁹ Krúdy és regényírása meglehetősen ellenséges fogadtatásban részesült a hivatalos irodalom és kritika oly képviselőitől, mint Pekár Gyula és Császár Elemér. Tudomásom szerint Horváth János nem szentelt figyelmet Krúdy regényeinek.

²⁰ VARGHA Gyula, *A végtelen felé. Válogatott versek és műfordítások*, vál., szerk. MÉSZÖLY Dezső, Református Zsinati Iroda, Budapest, 1985.

tűnik azzal a korszakkal, amely Szindbád emlékeiben, írásaiban, talán utoljára, még formát kap. Más kérdés, hogy ennek éppen Márai regénye mond ellent, hiszen a *Szindbád hazamegy* ennek a tűnő életformának, ez életforma helyszíneinek, szokásrendjének, megörökítőjének állít emléket.)

A továbbiakban tanulságos lehet, ha egy terjedelmesebb idézet segítségével jelzem, miként közvetíti az elbeszélő Szindbád világának egy meghatározó részletét, valójában olyan kiragadott részletről van szó, amely a már említett szokásrend, magatartás iratlan kultúráját közvetíti. S ha Szindbád gondolkodásmódja és emlékidézése visszaadására törekszik is az elbeszélő, a részletben idézettek elmozdulnak a Krúdy-életműtől, annyiban, hogy az életmű megjelenítőjének-értelmezőjének szólama fölerősödik, az étkezés szertartása mitikus képzeteket kelt, a szakralitásba ősi vagy ősiinek tulajdonított elemek férkőznek. Minek következtében a családi otthonba lokalizált jelenet történelmivé dimenzionálódik, lassan elvesztvén időiségét, megteremtve a maga mitológiáját:

A régi Magyarországon az ebéd jelentette a köznapi élet ünnepi óráját. Az ebéd volt az a pillanat, mikor az élet gondjai és reménytelenségei közepette a magyar ember egy pillanatra magába szállott, lelki szemeit elfordította a gondoktól, s úgy ült le a fehér kendővel megterített asztalhoz, mintha valamilyen ősi pogány szertartásnak áldozna most. Nem volt véletlen az sem, hogy szép régi szokás szerint a magyar ebéd előtt keresztet vetett, a családfő összefonta kezeit, s míg a háznép illedelmesen várakozott, rövid imát mormolt. [...] Igen, az ebéd ünnep volt, háromfelvonásos színjátéka az életnek. [...] Olyan mozdulatokkal ült le az ebédlőasztalhoz minden magyar, mintha valamilyen ősi rítus gyakorlatának kivételéhez kezdene most, mintha táltos lenne s szóval, igével, kézzel és szájjal pogány áldozásba kezdene...

Összegyűjthető volna, hol, milyen szövegösszefüggésben utal az elbeszélő hol a keresztény, hol az „ősi pogány” rítusra, a lényeg az ünnep hangsúlyozása, az ebéd kilépés a hétköznapi eseményeiből (melyek életgondokat, reménytelenségeket tartalmaznak), belépés egy másik eseménybe, amelynek meghatározott az időtartama, s amely nem szünteti meg, csupán felfüggeszti a körülmények hatalmát. Mintha erre utalna a közbevetés: három felvonásos színjáték, ez az ebéd három fogásának szinonimája, de talán ennél rétegzettebb jelentést is rejthet, a köznapi gondoktól elvonulás időleges, innen szükségszerűen vissza kell térni a gondok közé; a rituálénak lehet olyan funkciója, amely elfedni szándékozik a reménytelenségeket, színjáték (lehet) az egész szertartás, amely ugyan megidézi a szakrális elemeket, de ezek csupán erre a meghatározott órára képesek eloszlatni a gondokat. Mintha ezt a feltételezést támogatná Szindbád álmodozásának múlt időbe helyezése. S ez nem pusztán grammatikai múlt. Miközben Szindbád ír, feltámasztja a történelmi Magyarországot, illetőleg a Monarchiát, a Márai-regényben kissé más hangsúllyal említődik a Krúdytól is hivatkozott Meissl és Schadn marhahúsa,²¹ s miközben Szindbád „csonthúst” evett, „egy letűnt

²¹ KRÚDY Gyula, *Mit ebédelt Ferenc József? A bécsi csonthús legendája* (1931) = Uő., *A has ezeregyéjszakája*, 274–280. Köztudomású volt, hogy az uralkodó igen kedvelte a „Tafelspitz”-et.

világot ünnepelt”. Gundel Károly magyar receptkönyve csupán az Újházy-tyúkhúsleves (Hühnensuppe auf Újházi Art) tartalmazza a magyar levesspecialitások közül,²² így nem tetszik ki, miféle húsleveset kanalaz Szindbád, mégsem elképzelhetetlen, hogy a Monarchia-szerte elterjedt levesfajtaival kezdí ebédjét. S bár Márai regényében Szindbád minduntalan elhatárolódik mindattól, ami nem magyar jellegzetesség, bécsi tartózkodása a regény elején mégis szóba kerül, a Hotel Sacher és tulajdonosnője²³ szintén felvillan, s az árulkodó megjegyzés, hogy vándorlásainak Bécs is célpontja, nem zárja ki feltételezésemet. Annál kevésbé, mert Krúdy műveiben nemcsak az ételek megnevezése meg néhány fordulat utal a Monarchiában kialakult étkezéskultúrára (melynek a kölcsönösség a jellemzője), hanem meglepő megfeleléseket tár föl a Betyár kocsma látogatóinak sörözése és Ferenc József között. „[E]bben az időben tehát kötelessége minden állami tisztviselőnek” a sörözés. „Ferenc József utóvégre tudja a magáét”.²⁴ Mindez a *Szindbád hazamegyben* elsüllyedt korszakként merül föl, a főhős álmodozásaiban, írásaiban, étkezéseiben Magyarország múltját és tájait járja be, költőit idézi föl magának, s utolsó étkezésével még egyszer, utoljára végzi el a maga szertartását, áldoz az ünnepnek, avatja ismét szakrális térré a London szálloda éttermét. Ezzel viszont visszautal a Krúdy-elbeszélések étkező figuráira, akik egyike-másika annak tudatában étkezik, hogy a régi világ végső képviselője.

A Márai-regény Szindbádja kiesni látszik az időből, utolsó útján beszélgetőtársaitól nem szűnő kíváncsisággal kérdezi, mi történt az egykori szokásokkal, úgy esznek-e, isznak-e (és azt-e) még, mint hajdan, kik élnek még az egykori életformát, élnek-e még egyáltalában; mit hoztak az újabb esztendő? Tapasztalatai nem sok jót ígérnek. Amikor megkezdí étkezését, a pincér első mondatával csalódást okoz: „fals” levest ajánl Szindbádnak. Ezúttal nemcsak az keltheti föl a figyelmet, hogy a *falsch* magyarosított alakjára ismerhetünk, hanem az étkezésen túlmutató jelentésre. A „fals” leves imitál egy levest, olyan, mintha az volna, de „kispóroltak” belőle valamit, ami a leves lényege. A „fals” gulyáslevesből csupán a hús maradt el, ami gulyássá teszi, a magyar „nemzeti” konyha specialitásává, s amelynek módosulásai az országhatáron túl is az ingyencek levesévé tették. A pincérnek ez az elszólása, amelyet gyorsan visszavon, s amelyet talán Szindbád meg sem hallott, mert nem látszik rá reagálni, még akkor is figyelmeztető jel, ha majd az étkezés a megszokott rítus szerint zajlik, kielégítve Szindbád kifinomodott, érzékeny ízlését. Az a tény azonban, hogy elhangzott ez az óvatlan ajánlat, talán némileg beárnyékolja az étkezést. Ami még olyan, mintha valódi lenne, utolsóként különösképpen megnő a jelentősége, azonban hirtelen felbukkan, hogy egyesek „fals” levest igényelnek, eltérnek a régi jó szokásoktól, megelégszenek valamivel, ami nem igazi, ami csak eljártssa, hogy igazi volna. Ez a „fals” aztán a tűnő világban egy-

²² GUNDEL, *Ungarische Kochrezepte*, 14.

²³ KRÚDY Gyula, *A XIX. század vizitkártyái. Portrék*, s. a. r. BARTA András, Szépirodalmi, Budapest, 1986. Sacherné és fogadója: *Uo.*, 48., 55–56., 75–76. Ez utóbbi helyen: „Míg ezeknek a soroknak írója foglalkozásához nem méltó ellágyultsággal és vidékiesnek mondható meghatottsággal távozott Sacherné ebédjeiről (amelyeknek menüjéből sohasem hiányzott az egy darabban vágott főtt marhahús, valamint paradicsommártás, ha Szemere úr volt az étlap írója).” Szemere (Alvinczi) és Ferenc József kedves ételeinek hasonlóságára itt csak célozni tudok.

²⁴ KRÚDY Gyula, *A déli sör, vagy üdvözlét Tisza Kálmánnak* (1929) = KRÚDY, *A has ezeregyéjszakája*, 189.

re több helyen bukkan föl, Szindbád hiába ír elbeszélést egy halat fogyasztó férfiról, a szerkesztőt már nem érdekli, sőt kifejezetten érdektelennek tartja, noha Szindbád a megteremtője, műfaji alakzatot létrehozó mestere a gasztronómiai elbeszélésnek, amelyben nincsen helye semminek, ami „fals”, sem ételben, sem párbeszédben, sem leírásban. Az a Budapest, amelyet még egyszer megszemlél, csillog, de mintha mindez csupán díszlet lenne, látszat, a „mintha” tere, amelyből kiveszőben az a tartalom, amelyet Szindbád életformájával, írásművészetével, a kulinariásban példaadásával kölcsönzött. Szindbád kulináris emlékezése járja be búcsúétkezésével hajdani kalandozásai színhelyeit, amelyek mindegyikéhez – mint elbeszélései, regényei tanúsítják – a gáláns kalandok mellett gasztronómiai élmények fűződtek. Így az elbeszélésekben megteremtett Magyarországot eleveníti meg a regény Szindbádja étkezésével, azzal a szertartással, amely az étkezést ünneppé emeli. A Márai-regény meg a Krúdy-Magyarországtól vesz búcsút, a Krúdy-élet egykori helyszíneit végiglátogatván a regényalakokkal, a lebontásra ítélt, lebontott épületeket még egyszer fölépítvén a regény cselekménye számára, a Krúdy-hősök kulináris élményeit előadva. A korszakváltás a létezés minden területén, a szellemi és az anyagi kultúrában egyaránt végbe megy. Mint a regény utolsó lapjain félreérthetlenné válik: valaminek visszavonhatatlanul vége lett. S mert Szindbád utolsó látogatása, utolsó étkezése már legföljebb sápadt utójátéka lehet valami egykorvoltnak, ennek következtében nem hiányoznak a végső kalandból a humorosnak felfogható elemek, Szindbád helyenként Don Quijoténak tűnik, az elbeszélő ironiája nem kíméli Szindbádot sem, aki érezhetőleg értetlenül áll az új idők másféle szokásaival szemben. Noha Szindbád aforisztikus mondatai a Krúdy-legendáriumból származnak, önmagukban meglehetősen lapos bölcselkedések, ám Szindbád világába visszahelyezve olyan gondolkodásból fakadnak, amelynek kulturális fedezete van, az anyagi kultúra elemei éppúgy föllelhetők benne, mint a szellemi, „de a nemzet a hasában is élt, s nem kellett lebecsülni ezt a másik anyagiasabb kultúrát sem, mely a vidéki főzőasszonyok ibrikjeiben rotyogott, pesti szakácsok tep-sijeiben kelt varázslatos életre egy-egy sertéspörkölt, halpaprikás vagy vargabéles alakjában”.²⁵ A hétköznapiaknak ezt a „varázslatát” nem leli Szindbád, utolsó útján sem, mert ez elveszett a korszakváltás lendületében, de (életművében, tovább öröklődött. A Márai-regényben Szindbád utolsó napja egy élet- és világszemlélet, egy írott és még inkább egy íratlan műveltség, egy „anyagiasabb kultúra” fölmutatása, elbúcsúztatása. Ugyanakkor nem Krúdy életregénye, az életműnek csak egy-egy szegmense a hivatkozások, az utalások, az allúziók „tárgya”. A regényben Szindbád megmarad az országhatáron belül, a régi világ – számára – a történelmi Magyarország, amelynek megalakította kulináris „hegy- és vízrajzát”. Mint említettem, itt csak kurta hivatkozásokban kerül elő Bécs, számos Krúdy-regény és -elbeszélés tere. Miként utalás formájában hasonlítódik össze (egy rövid mondatban) a bécsi és a magyar marhahús, a hasonlítás a magyar javára dől el. Ugyanakkor a Krúdy-életmű (de a Márai-életmű más darabja) elismeréssel adózik nem csupán Bécs vendéglőinek, hanem az osztrák konyhának is.

²⁵ A megnevezett ételek különféle táji jellegzetességek eredetüket tekintve: a pörkölt inkább az Alföld, a halpaprikás a folyó menti magyar városok, Szeged, Baja, a vargabéles Erdély ízeit idézheti föl a gasztronómiai földrajz megjelölésében.

Az *Őszi versenyek* (1922) című elbeszélésben áll: „A költő a főtt marhahúst szerette, mert csak ritkán jutott Bécsbe, ahol a világ legjobb marhahúsát mérik.”²⁶ Egy női szereplő beszédéből idézek: „Részegségemben bejártam Pestet, Bécset, megismerkedtem a kürtőkalapos, pipaszár lábú, ódon Dreher úrral és söreivel, a komlóízű, aranyszínű kiviteli sörrrel; a Burgból hangzó déli katonazenét a kulmbachi pincéből hallgattam, mintha mind sört ittak volna ilyenkor a régi császárszobrok a vár udvarán, és piros volt a fehér tarajos zsandárok orra; a sveháti sert harmonikaszó mellett fogyasztottam. Grinzingben vagy Badenben, zöld gallyakkal, valcert táncoló, cilinderes polgárokkal, mozgósoknyás szőke, fehér, piros arcú polgárosszonyokkal jöttem haza a sörözésből...”²⁷

Míndez hiányzik a *Szindbád hazamegyből*, de nem hiányzik a Márai-életműből. A *gyertyák csonkig égnek* katonaiskolás Bécse mellett az emigráns író kései bécsi látogatása (búcsúzása gyermekkora és rokonsága színhelyétől) a kulináritás méltatását sem mellőzi.²⁸ Ami az idézett (és további idézetekkel gyarapítható) Krúdy-elbeszélésekből és regényekből, de a Márai-életmű számtalan helyéből kitetszhet: az íratlan műveltség szintén tartalmazza azt az összetettséget, a sokfelől eredeztetettségnek azt a változatát, amelyet nem pusztán a szépirodalomban megalkotott Monarchia képviselt. Éppen az étkezési kultúrában lehetünk tanúi annak, hogy a „nemzeti” sem autochton „fejlődés” során formálódott meg, hanem (s erre éppen többek között a Monarchia és utóköra vendéglátóipara hozható föl tanúnak) különféle specialitások összegződése. Az íratlan műveltség nem kevésbé mutatja föl a dinamikus változás jeleit, mint az írott. A köznyelv érzékenyen reagált az ételek meghonosodására, vagy a nyelv hangtörvényei szerint fogadta be a megnevezést, vagy tükörfordítás formájában biztosított helyet a nyelvhasználatban, vagy idegenségével jelezte, hogy átvett, máshonnan származó ételről van szó. De ami a konyhaművészetet illeti: ott ugyancsak az adaptáció, a helyi ízlésnek megfelelő alkalmazás készíti elő a befogadást, hozzáteszem, hogy egy országon belül a táji jellegzetességek olykor lényegi eltéréseket mutathatnak. Ferenc József kedves ételei, étkezései szokásai viszonylag széles körben váltak ismertté, s a Monarchiában számos helyen találtak olyanokat, akik nemcsak a szakállviseletben, hanem az ételek megválasztásában is utánozni kívánták az uralkodót. Ezzel is jelezvén, hogy beléptek abba a körbe, amelyben elfogadták ezek a szokások, de azt is sugallván, hogy ennek révén hasonlatossá válnak (ezen a téren) az uralkodóhoz. A szépirodalom szinte nem tett mást, mint egyrésről felfigyelt azokra a nyelvi jelenségekre, változatokra, amelyeket az étkezési kultúra módosulásai hoztak magukkal, másfelől megörökítette az életmódot, amely az étkezési szokások szerveződésében megnyilatkozott. A magyar irodalomban a legnagyobb hatással és a leginkább sokoldalúan Krúdy Gyula gasztronómiai elbeszéléseiben kapott szerepet ez az íratlan műveltség, s hogy ez va-

²⁶ KRÚDY Gyula, *Őszi versenyek* (1922) = Uő., *Jockey Club. Hét kisregény*, szerk. BARTA András, Magvető, Budapest, 1964, 286.

²⁷ Uő., *Kleofásné kakasa* (1919) = Uő., *Jockey Club*, 245.

²⁸ MÁRAI Sándor, *Napló 1968–1975*, jegyz. GELLÉRINÉ LÁZÁR Márta, Helikon, Budapest, 1993, 144–162. Meissl és Schadn marhahúsáról: Uő., 154. Az alábbi idézetek dolgozatomban summájának is felfoghatók: „Egy bécsi étlap olyan dokumentuma a Monarchiának, mint a *Pragmatica Sanctio*.” „A monarchia, amelynek a valóságban sosem volt közös nyelve, a pácolt marhanyelvben él tovább.” (Uő., 152.) Talán joggal kapcsolható e két mondat a *Szindbád hazamegyhez*.

lóban műveltség, azt Márai Szindbád-regénye tudatosította a legnagyobb erővel. Az anyagi kultúra már Krúdynál felruházódik szakrális jellemzőkkel (Márai a kocsmát egyhelyütt kegyhelynek nevezi),²⁹ Márai regénye továbbértelmezi ezt, Szindbád alakjához fűzve, benne jelképes személyiséget mutatván be. Ez az „anyagiasabb kultúra” a Krúdy-Magyarországban kapta meg (Krúdynál) irodalmi formáját, hogy aztán Márai regényében a modernitás korszakzáró, korszakkezdő periódusában a „másik Magyarország” attribútumaival ruházódjék föl. A Krúdy-Magyarország étkezési kultúrája meghatározott korszakhoz van kötve, Márai regénye segít újragondolni azt a korszakot.

²⁹ „Az igazi kocsmá más volt. Kegyhely volt az.” MÁRAI, *Szindbád hazamegy*, 101.